

NEUERSCHIENENE BÜCHER

(dankend erhalten)

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 1-12

ՅՈՒՆՈՒԱՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՂԵ. ՏԱՐԻ 1981

- Abramishwili Zlco Mixailovna*, *Materiali ob Obtschestvennoi i kulturnoi jizni gruzii 60—90 gg. XIX Veka. IB 1697. Tbilisi, Izdat. Meznireba, 1981, S. 258.*
- Adontz Nicolas*, *Histoire d'Armenie. Les origines du X siècle au VI. Préface de René Grousset. Paris, 1946 p. 445.*
- Agamirian Janna Sertevna*, *Detskaja Kartinaia Galeria. Moskva, Sovetskii chudojnik, 1979, p. 192.*
- Alagöz Garo*, *Irma ve Elma Ağacı. Hikayeler. Istanbul, Aralık, 1975, p. 182.*
- Amaa News*, *Armenian Missionary Association of America. Share. 1978 May, p. 20.*
- Ananikian R.*, *Jerevan, Reiseführer. Moskau, Verlag Progress. 1982, S. 96.*
- Annual of Armenian Linguistics, Volume I. 1980, p. 104. Print. Cleveland, Volume II. 1981, p. 108. Publ. AGBU.*
- Armenia*, *Sovetskaja Respublika. Sostavitel Arzvin Krikorian. Moskva, izdat. Planeta, 1982, p. 278.*
- Armenian classic Music*, *Milano, 1980, p. 26.*
- Arshakian Kevork*, *Dx na Menta. roman. prebel ot armenski Agop Ormandjian. Sofia, Norodna Kultura, 1980, S. 415.*
- Asala Interview*, *London, Printed by Ithaca Press. 1982 April, p. 56.*
- Arzoumanian Rev. Zaven*, *Studies in Armenian Historiography. Philadelphia, 1981, p. 51.*
- Atmadjian — le Chevalier Marie*, *Gloria Victis... Complainte sur les Rochers d'Arménie 1914—1974. Paris, Impr. Elekian, 1974, p. 15.*
- Avakian Arra*, *Armenian Book of Chuckles. Fresno, 1979, p. 88.*
- Balayan Zorii Gaikovitch*, *Mejdu dvuch ognei. Yerevan, izdat. Sovetagan grogh, 1979, p. 98.*
- Bauer Elisabeth*, *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien, gegründet von Josef Strzygowski. Bautraditionen Armeniens. 1981, S. 5.*
- Bdeyan Hmayak*, *sowjetisch-armenische Kunstausstellung. Venise, Impr. Mechithariste, p. 8.*
- Bedoukian Paul Z.*, *Coinage of Cilician Armenia. Danbury, 1979, p. 494, Plates XII. Reprint.*
- Bedrossian Armand J.*, *Le Roman d'une Phalène blessée. Paris, Imp. Azed, 1981, p. 156.*
- Bedrossian Barkevouhi Orfa*, *Les chants d'une fille d'Edesse. Vahakn, Opera-Ballet. Paris, Imprimerie Azed, 1982, p. 160.*
- Benediktiner in Österreich*, *Dokumentation und Namensverzeichnis, 1980, S. 203. Druck: Ing. Hannes Schöllauf, 2054 Haugsdorf.*
- Buschhausen Heide und Helmut*, *Armenische Handschriften der Mechitharisten in Wien. Zweite Auflage. Wien 1981, S. 173, Bilder 79.*
- Buschhausen Helmut*, *Der Codex 242 der Mechitharisten-Bibliothek zu Wien. Byzantinischer Kunstexport, Halle Wittenberg, 1978/13, S. 113—127.*
- Byzantinische Geschichtschreiber, Band XIII. Die Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 aus armenischer Sicht. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Mesrob K. Krikorian und Werner Seibt. Verlag Styria, 1981, Seite 119.*
- *Band XIV. Vom Bauernhof auf den Kaiserthron. Das Leben des Kaisers Basileios I. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Leopold Breyer. Verlag Styria, Graz — Wien — Köln. 1981, S. 191.*
- Chanian Krikor*, *Panorama de la Litterature Arménienne. Antélias, Catholicosst Arménien, 1980, p. 52.*
- Chalpachdjian Oganés Chatshaturovitsh*, *Grajdanskoe zodthsestvo Armenii. Moskva, izdat. literaturi po stroitelstvu, 1971, p. 248.*
- Cox Claude E.*, *The Armenian Translation of Deuteronomy. Armenian Texts and Studies 2. University of Pennsylvania, 1981, p. 415.*
- Dedeyan Gerard*, *Histoire des Arméniens. Toulouse, 1982, p. 702.*
- *La chronique attribuée au connetable Smbat. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1980, p. 139.*
- Demirdjian Derenik Karapetovitsh*, *Krabrii Nazar. Yerevan, izdat. Sovetagan Grogh, 1977, S. 88.*
- Diary-Directory, 1972. Diocese of the Armenian Church of America, p. 88.*

Հ. ՊԵՏՐՈՍ Վ. ՏԵՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

3. ՊԵՏՐՈՍ Վ. ՏԷՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Հ. Պետրոս Վ. Տէր Պօղոսեան անդամ է Վիեննայի Մխիթարեան Մխարանութեան, ուրեմն՝ հայ կրօնաւոր վարդապետ:

Ուխտը, որ կապեց զինքը Վիեննայի վանքին 1917ին, դրաւ վրան պարտք՝ իր կեանքը նուիրելու Աստուծոյ եւ հայ Ազգին:

Ծառայել Ազգին — Աստուած փառաբանելու համար: Այս է եղած նշանաբանը Մխիթարի եւ Մխիթարեաններուն:

Կատարելու համար իր ուխտը՝ մէն մի Մխիթարեան յանձն կ'առնէ զինուրի զիտութեամբ:

Մխիթարեան կրօնաւոր վարդապետէն պահանջուած զիտութիւնը ոչ միայն սեղմ առումով իմաստասիրութիւն է ու աստուածաբանութիւն այլ նաեւ լայն առումով հայազիտութիւն:

Սահմանադրութիւնը, որ ուղին կը գծէ Մխիթարեան վարդապետին, յատկապէս կը յիշատակէ հայ զրականութիւն եւ մատենադրութիւն՝ իբր միջոց փառաւորելու Աստուած ու ծառայելու հայ Ազգին:

Վճռեց դառնալ առաջնակարգ Մխիթարեան՝ Հ. Պետրոս Վ. Տէր Պօղոսեան, ու մատուցանել կրցաւ առաջնակարգ ծառայութիւն Աստուծոյ եւ Ազգին:

Ծնած է այս մեծ գաւազը Մխիթարեան՝ 7 Յունուար 1898: Ծննդավայրը եղած է Ախալցխայի Ծղալթիւիլա գիւղը:

Շառաւիղն է եօթը սերունդ շարունակաբար քահանայ տուող տոհմի մը:

Նախնական կրթութիւնը՝ մայրական գիրի, ծխական դպրոց, հայրենի աշխարհ: Հետեւաբար խորունկ հաւատք, առողջ դաստիարակութիւն, մաքուր մթնոլորտ:

Վաղուան խոստումնալից Մխիթարեան մը կերտելու — արդէն պատրաստ ընկերի հող:

Փոքրիկն Սիմոն՝ այս է աւագանի անունը, վանք կը մտնէ 30 Հոկտեմբեր 1912: Պատանեակ մը՝ միջահասակ, խոշոր զուլիս, խիտ, սեւ մազեր, նոյնքան սեւ աչքեր, թուխ մորթ: Իր մատղաշ տարիքին հետ խոտոր կը համեմատի բացառիկ լրջութիւնը: Կը լծուի յամառ աշխատանքի:

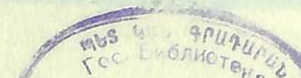
Գաթրճեաններու, Այտընեաններու շունչը տակաւին թարմ է:

Վանքին մէջ են զիտուն, բանասէր, երիտասարդ Տաշեանը, Ակինեանը, որոնք ուղեցոյց առած են արդիական բանասիրութիւնը Եւրոպայի, գերման զիտնականներունը մանաւանդ:

Այլեւս իրենց համար ժամանակավրէպ էր հռետորաբանութիւնը մատենադրութեան մէջ:

Իրենց համար բանասիրութիւնն՝ էր ու կը մնար հմտութիւն բնագիրներու, մասնագիտութիւն զրական ազգիւրներու, աւելին՝ քննական պատմագրութիւն:

Այդ է որ Եւրոպայի բանասէրները կատարած էին դասական — յոյն, լատին գրականութեան եւ ազգերու պատմութեան նկատմամբ — կասկածի ենթարկելով, հետազօտելով, ստուգելով: Ու նոյնը կը ջանային կատարել Տաշեան, Ակինեան հայազիտական մարզին մէջ:

Որովհետեւ վիեննական Մխիթարեանին համար բանասէրի գործը կը սկսի զրական ազգիւրներու, բնագիրներու քննարկութեամբ, կը նկատի, կը ջանայ ձեռք բերել վաւերական, հարազատ, անաղարտ օրինակներ՝ համեմատելով զրչազիւրներու պահած ընթերցուածները, ուղղելով եղծումները, լրացնելով պակասները, արտաքսելով յետսամուտ յաւելուածները:

Այս աշխատանքը կ'ենթադրէ բանասէրի մէջ խոր հմտութիւն դարուն եւ հեղինակին, լեզուին, բառերուն, ոճին, ճաշակին: Աւելին, բազմակողմանի ծանօթութիւն՝ ժամանակի եւ միջոցի, պարագաներուն, դրողի նպատակին, թերութիւններուն եւ առաւելութիւններուն:

Կտրուկ: Բանասէրը կը վերականգնէ բնագիրները, որպէս զի անոնց վրայ յեցած՝ ընծայէ քննական պատմութիւնը:

Այս եղաւ նաեւ երիտասարդ Տէր Պօղոսեանի ձգտումը — ըլլալ Տաշեանի, Ակինեանի նման հայ բանասէր, զիտնական, արդիական նկարագրով, եւ՝ արդիական պահանջներու համաձայն:

24 Դեկտեմբեր 1921 — իր սրտի իղձերուն լրումը — Մխիթարեան Վարդապետ:

Նոյն տարին իսկ իրեն կը յանձնուի փոխ տեսչութիւնը Մխիթարեան ժառանգաւորներու: Պաշտօն մը ո՛րքան նուիրական՝ նո՛յնքան կենսական: Այդ պաշտօնին համար կը պահանջուի երկու բան — նախ սրբութիւն՝ ապա զիտութիւն:

Արդէն երիտասարդ կրօնաւոր՝ այդ երկու յատկութիւններուն բոլոր վրան էր: Վեց տարի անթերի կը կատարէ այդ փափուկ պաշտօնը:

Աւելի լաւ խորանալու հայ բանասիրութեան մէջ, Տէր Պօղոսեան կը հետեւի Վիեննայի պետական համալսարանի արեւելեան լեզուներուն:

Դժբախտաբար չէ կրցած աւարտել: Որովհետեւ կ'առաքուի Պոլիս 1929ին:

Նոր միջավայր, նոր ասպարէզ, գործի նոր հեռանկարներ:

Պոլիս — հայ մշակոյթի օճախը բռնկուին: Ուր Դուրեաններ, Զօհրապներ, Վարուժաններ Մեսրոպի գրաբարին համադր՝ մեսրոպեան աշխարհաբար մը կերտեցին:

Այս օրրանին մէջ է ահա Մխիթարեան Վարժարանը՝ Փանկալթի Լիսէն՝ իր հոյակապ կառոյցով, որուն ղեկավարը կը զար ու կէսը կ'անցնի արդէն: Աշակերտութիւնը՝ հազարաւոր:

Հ. Պետրոս Վ. Տէր Պօղոսեան գործի է: Ունի սպարտական տոկունութիւն: Գործէն չի վախնար, ընդհակառակը, գործը իրմէ կը վախնայ: Նախ՝ ուսուցիչ է հայ մատենադրութեան եւ հայ զրականութեան: Դիւրին բան չէր այդ օրերուն, նման նիւթերու դասախօս ըլլալ, կը պահանջուէր ծայր աստիճանի խոհեմութիւն: Սերունդ մը կրցաւ հասցնել, եւ այդ սերունդին վաղուան տիրական դէմքերը դարձան Թէօլէօլեաններ, Զահրատներ, Խրախունիներ:

Հ. Պետրոս Վ. Տէր Պօղոսեան միայն դաստիարակ, դասախօս, բանասէր չէր, այլ եւ տնտեսագէտ: Իրեն կը յանձնուի նաեւ Մխիթարեան կալուածներու տնտեսումը:

Նիւթը կարելու է ու նոյնքան անհրաժեշտ ամէն մարդի՝ ամէն վերելքի համար, բաւ է որ իբր նպատակ չգործածուի, — այլ իբր միջոց:

Ու այդ ոգիով Տէր Պօղոսեան ձեռնարկեց բարելաւելու Պոլսոյ Վարժարանի տնտեսականը, կառուցանելով հաստիքներ նոր ազգիւրներ: Բայց աւա՛ղ, երկար չի տեւեր այդ թափը, քանի Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին, 1944ին իրբեւ գերման հպատակ կը ստիպուի վերադառնալ Վիեննա:

Մայր Վանքն է: Կարճ դադարէ մը վերջ, կը կարգուի Ընդհանուր Գործակալ Մխիթարեան Ուխտին բոլոր ինչքերուն, ինչպէս եւ Ընդհանուր Խոր-

հրդեհական: Կը մնայ այդ զոյգ պաշտօններու վրայ մինչեւ մահ՝ 1980: Անշուշտ, այլ կարեւոր դործեր ալ կու գան բարդուել անոնց վրայ:

40 տարի տնտեսել, 40 տարի խորհուրդ տալ՝ Հապողեան Արքայ. Աբբայի կողքին — այդ փաստ է արդէն մնայուն արժէքներուն:

Քիչերուն տրուած է հաւասարակշռութիւն պահել տնտեսելու եւ կառավարելու ատեն:

Այդ քիչերէն էր ահա Հ. Պետրոս Վ. Տէր Պօղոսեան: Որովհետեւ ունէր մեծ դառնալու բոլոր յատկանիշները: Սրբութեան հետ — պարզութիւն, հեռատեսութեան հետ — խոհեմութիւն, լրջութեան հետ — մանկական ժպիտ:

Աշխատասիրութեան տիպարն էր Տէր Պօղոսեան: Պարապ ատեն չունէր: Միշտ դրադած էր կա՛մ նիւթական աշխատանքով, որ դժբախտաբար կեանքի մեծազոյն մասը խլեց իրմէ, կա՛մ գրքով ու գրչով:

Լայն ու խորունկ էր պաշարը բանասիրական մարզին մէջ: Իր մասնագիտութիւնն էին, պատմական Հայաստանի քաղաքները եւ բերդերը: Ու 1951ին, անոնց մասին արժէքաւոր ուսումնասիրութիւն մը կը գրէ, որ լոյս կը տեսնէ իրբեւ Աղգային Մատենադարանի թիւ 165ը: Ժամանակին մեծանուն բանասէրներէն շատ գնահատուեցաւ, ի մասնաւորի՝ հայրենի աշխարհին մէջ:

1954ին գինք կը գտնենք Պէյրութ: Եկած է Վիեննական Միւթարեան Վարժարանը կառուցանելու: Մինչեւ այդ թուականը չկար սեփական շէնք: Գնուած էր հողը, ու այն ընդարձակ, տասը հազար մեթր քառակուսի: Ու ահա մէկ տարիէն հոյակապ կառոյցը մէջտեղն էր, արդիական վարժարանի մը բոլոր պահանջները լրացնող: Մէկ թեւը շինուածքին հանդիսարահն է իր եօթը հարիւր աթոռներով, իսկ անոր վրայ նոյն ընդարձակութեամբ մատուռը՝ իր զոյգ հայկական դմբէթներով: Ու վաղը այդ շէնք կառոյցը պիտի լեցուէր հազարաւոր հայ մանուկներով, որոնք հասակ պիտի առնէին Մեսրոպի շունչով, Լուսաւորչի հաւատքով:

Ակինեանի մահէն վերջ, իր միւս ծանր պաշտօններու կողքին, կը ստանձնէ նաեւ Հանդէս Ամսօրեայի դժուարին խմբագրապետութիւնը: Ու այս անգամ, տեսակ մը բռնադատուած, աւելի կը նուիրուի գրչի: Կը սկսի հրատարակել Ակինեանի կիսատ դործերը նոր լոյսի, նոր աղբիւրներու տակ: Վերջին 16 տարիներու Հանդէս Ամսօրեայն Տէր Պօղոսեանի բանասիրական աշխատանքներու մէկտեղումն է, կրնանք ըսել:

Իր վերջին երկու տարիները հիւանդագին շրջան մը եղան: Կ'ունենար տառապալից պահեր, բայց ոչինչ կարելի էր բերնէն կորզել: Երբ հարցնէիք իր առողջութեան մասին, ցաւերուն մասին, — պատասխանը կ'ըլլար ժպիտ մը մանկական:

Իր աչքերը կը փակէ այս մեծ Միւթարեանը 29 Նոյեմբեր 1980ին: Մեծ էր իրը կրօնաւոր, մեծ էր իրը դիտուն, մեծ էր իրը տնտեսագէտ ու վարչական, ու այս Մեծ մակդիրին կից — էր նաեւ պարզ ՄԱՐԴ: Իրբեւ պարզ մարդ — բարի էր, բարի սպրեցաւ, բարի մեռաւ — յաւերժական փառքը եւ արժէքը մնայուն՝ այս է իրեն:

Վարդան Զօրենց

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅԻ ՄԷՁ ԵՐԵՒՅԱԾ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ:

- Մեկնութիւն Երբայական անուանց. 1922, էջ 549—555:
- Թիրեաքեան Յ.՝ Հայ-Երանական Ուսումնասիրութիւնք: Գրախօսական: 1925, էջ 87—93:
- Schulz Dr. W.: Zeitrechnung und Weltordnung. Գրախօսական: 1925, էջ 602—606:

- Lehmann-Haupt C. F.: Armenien einst und jetzt. Գրախօսական: 1927, էջ 215—223, 343—352:
- Dirr Prof. Dr. A.: Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen. Գրախօսական: 1928, էջ 572—576:
- Pedersen H.: Die Stellung des Armenischen. Թարգմանութիւն: 1929, էջ 117—121, 178—190:
- Շահապետ Դիք. 1929, էջ 545—552:
- Laurent J. Fr.: Le duc d'Antioche Khatchatour. Թարգմանութիւն: 1930, էջ 303—310:
- Մատենագիտական տեղեկութիւններ 1929 տարւոյ համար. 1930, էջ 370—376, 498—504, 624—632, 737—746:
- Տեղագրական հետազոտութիւններ. 1944, էջ 9—35:
- Տեղագրական հետազոտութիւններ՝ Վարդանաշատ. 1945, էջ 68—70:
- Տեղագրական հետազոտութիւններ՝ Բողբերդ. 1948, էջ 191—216: 1950, էջ 52—66, 443—448:
- Frisk H.: Etyma armeniaca; — Wahrheit und Lüge in den indogermanischen Sprachen; — Suffixales -th- im Indogermanischen; — Substantiva privativa im Indogermanischen. Գրախօսական: 1954, էջ 430—439:
- Հայաստան Իրն Բիբլի համեմատ. 1960, էջ 161—177, 481—492:
- Ստուգարանական դիտողութիւններ. 1960, էջ 519—525:
- Գիտական անգաստանը՝ յետպատերազմեան շրջանին Հայաստանի մէջ. 1960, էջ 568—580, 1961, էջ 137—159:
- Ստուգարանական դիտողութիւններ. 1963, էջ 1—8, 201—208:
- † Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան. 1963, էջ 449—488:
- Քաջն Լիպարիտ, 1965, էջ 17—32: Հ. Ն. Ակինեանի գրական թողօնէն:
- Revue des Etudes Arméniennes, Nouvelle Série, Tome I. Գրախօսական: 1965, էջ 137—150:
- Hiersche Rolf: Untersuchungen zu Fragen der Tenues aspiratae im Indogermanischen. Գրախօսական: 1965, էջ 559—570:
- Ղազար Վ. Բարերդացի. 1966, էջ 17—30, 129—140, 291—308:
- Քաջն Լիպարիտի տաղը. 1966, էջ 149—158:
- † Հ. Վահան Վ. Ինդիլիկեան. 1968, էջ 1—20:
- † Հ. Համադասպ Վ. Ոսկեան. 1968, էջ 21—60:
- Դիտողութիւններ Յովհաննէս Տէրզնցւոյ եւ իր որդւոյն՝ Խաչատուրի մասին. 1968, էջ 183—202:
- Ս. Բարսեղ Կեսարացի եւ իր գրութիւնները հայերէն թարգմանութեամբ. 1968, էջ 385—418: 1969, էջ 129—158, 257—292, 385—398:
- Երանելոյն Բարսղի Եպիսկոպոսի Կապաղովկացւոց ասացեալ ի Ծնունդն Քրիստոսի. 1968, էջ 419—438:
- Чубинашвили, Г. Н.: Разыскания по Армянской Архитектуре. Գրախօսական: 1968, էջ 357—366:
- Եւտիքիոս Պատրիարք Կոստանդինուպոլսի. 1969, էջ 1—16:
- Վիկտոր Համադասպի Համարձուժեան. 1969, էջ 101—110:
- † Հ. Գարեգին Վ. Լազարեան եւ Հ. Ղեւոնդ Վ. Տայեան. 1969, էջ 87—98:
- Stone Michael E.: The Testament of Levi. Գրախօսական: 1969, էջ 235—240:
- Թաղէի եւ Սանդխտոյ վկայարանութիւնը. 1970, էջ 1—34:
- Վկայարանութիւն Ոսկեանց եւ Սուքիասեանց. 1970, էջ 129—148:
- Վկայարանութիւն Ս. Շուշանկան. 1970, էջ 257—288:
- Աբրահամ Զենակացի խոստովանող եւ եպիսկոպոս Բզնունեաց, 1970, էջ 385—410:
- † Հ. Քերովրէ Վ. Զրաքեան. 1970, էջ 121—126:

- Գիւտ կաթողիկոս. 1971, էջ 1—24:
- Յովհաննէս Ա. կաթողիկոս Մանգակունի. 1971, էջ 137—162:
- Յովհաննէս Ա. կաթողիկոսի գրութիւնները. 1971, էջ 289—322:
- Յովհաննէս Ա. կաթողիկոսի վերագրուած գրութիւններ. 1971, էջ 385—398:
- Ղազար Փարպեցի. 1972, էջ 1—22, 141—154, 257—271, 385—414; 1973, 1—22, 129—154, 257—286:
- Մի քանի մանր մատենագիրներ. 1973, էջ 393—422:
- Lafontaine Guy: La version grecque ancienne du Livre Arménien d'Agathange. Գրախօսական: 1973, էջ 491—497:
- Հայկական Համաբարբառ. Եզնիկ Կողբացի, Ա. Հար., Գրախօսական: 1973, էջ 245—250:
- Ակակ Կ. Պոլսոյ եւ Պետրոս Աղեքսանդրիայի հայրապետներու թղթակցութիւնները. 1974, էջ 1—30:
- Արդիւնոյ եպիսկոպոս եւ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի. 1974, էջ 129—148:
- Ներսէս Աշտարակեցի. 1974, էջ 257—276:
- Խաչերեան Լ.՝ Գլաճորի Համալսարանը. Գրախօսական: 1974, էջ 111—119:
- Գրիգոր եպիսկոպոս Արծրունեաց եւ Յովհաննէս Բ. Կաթողիկոս Գաբրիէան. 1975, էջ 129—164:
- Պետրոս Սիւնեաց, Վրթանէս եպիսկոպոս Սիւնեաց, Աբաս Աղուանից կաթողիկոս, Աբրահամ Մամիկոնից եւ Տարօնոյ եպիսկոպոս, Մատթէոս Երէց. 1975, էջ 257—294:
- Երուսաղէմեան դպրոց. 1975, էջ 385—404:
- Մխիթար. 1976, էջ 3—42:
- Յունարան դպրոցը. 1977, էջ 1—72:
- Վրթանէս Քերզոզ. 1977, էջ 1—14:
- Վերոյ Աղուանից կաթողիկոս. 1979, էջ 1—20:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՇԱՐԲ:

- Թիւ 165 Տեղագրական հետազոտութիւններ Հայաստանի մէկ քանի քաղաքներու եւ բերդերու մասին. 1951:
- Թիւ 203 Ղազար Վ. Բարբերացի եւ Յովհաննէս Թլիուրանցւոյ տաղն Քաջ Լիպարիտի. 1968:
- Թիւ 223 Գերոյ. Հ. Մեսրոպ Վրդ. Հասողեան Արքեպիսկոպոս եւ Ընդհանրական Արքայ Մխիթարեան Միաբանութեան ի Վիեննա. 1975:

ARMENO E PROBLEMA SATĒM

1. La definizione di lingue *centum* e lingue *satəm* rivestiva notevole importanza in alcune classiche rappresentazioni dell'indeuropeo ricostruito, in quanto consentiva, proiettando all'epoca dell'unità originaria il diverso trattamento delle tre (o due) serie di velari presentato dai vari dialetti, di scorgere una differenziazione dialettale di remota antichità all'interno del territorio linguistico indeuropeo. Secondo l'*Introduction* di Meillet⁽¹⁾, le cui conclusioni furono per decenni un punto di riferimento per molti studiosi, la tendenza all'assibilazione delle originarie palatali si sarebbe sviluppata in una zona orientale del territorio senza giungere a toccare da una parte le lingue italiche, germaniche, celtiche e il greco, dall'altra il tochario e l'ittita, posti ai margini estremi dell'area linguistica indeuropea: il confine dell'isoglossa veniva individuato nel territorio balto-slavo, in quanto nelle lingue slave e, più ancora, nelle lingue baltiche si trovano il massimo numero di eccezioni alla tendenza di **k* a evolversi in *s*.

Successivi approfondimenti degli studi indeuropeistici hanno condotto gli studiosi a rivedere alcuni di questi concetti. L'antichità dell'isoglossa, il suo punto di origine, la stessa possibilità di definire come *centum* o *satəm* in modo netto e univoco alcune delle lingue sulle quali più insistente e fruttuoso è stato in questi ultimi decenni il lavoro di decifrazione e di interpretazione (come il frigio, il licio e altre lingue anatoliche) sono tutte questioni variamente discusse. Vittore Pisani in uno studio del 1933⁽²⁾ sostenne la

(1) A. MEILLET, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris 1934, pag. 92.

(2) V. PISANI, *Studi sulla preistoria delle lingue indeuropee*, Atti Lincei s. VI, vol. IV (1933), pag. 545 ss.

recenziorità dell'isoglossa *satəm* e cercò nel territorio iranico la zona da cui essa sarebbe partita, estendendosi verso Ovest (in armeno e albanese e lambendo il territorio balto-slavo) e verso Est (in indiano). Lo stesso Pisani e altri studiosi sono poi intervenuti a discutere ed approfondire quest'ipotesi. In particolare E. Campanile, in un articolo del 1965⁽³⁾, ribadendo il carattere recenziore dell'isoglossa *satəm*, sosteneva l'impossibilità di individuare un unico punto di partenza per l'isoglossa, poiché un'attenta considerazione storica e fonetica di molti sviluppi monoglottici rendeva verisimile l'idea che l'assibilarsi delle originarie palatali in indo-iranico e armeno, in albanese, in balto-slavo abbia avuto tre origini differenziate nel tempo e modalità di svolgimento diverse, sia pure conducendo a risultati in parte analoghi.

Strettamente legata alla questione *satəm* è l'altra questione riguardante il numero

(3) Cfr. in particolare: V. PISANI, *Neupersisch sarv (Ein Beitrag zur Geschichte der idg. Palata)*, IF 56 (1938) pp. 285 ss.; V. GEORGIEV, *Eine gemeinsame Lauteigentümlichkeit des Albanischen, Phrygischen, Armenischen, und das Gutturalproblem*, KZ 64 (1937) p. 104 ss.; M. MAYRHOFER, *Das Gutturalproblem und das indogermanische Wort für "Hase"*, *Studien zur indogermanischen Grundsprache*, hsg. von W. Brandenstein, Wien 1952, pag. 27—32 e Nachtrag pag. 71; V. PISANI, *La ricostruzione dell'indeuropeo e del suo sistema fonetico*, AGI 46 (1961) pag. 1—31; E. CAMPANILE, *Sull'isoglossa satem*, SSL 5 (1965) pag. 38 ss. Ulteriore e più recente contributo, con tratti di notevole diversità rispetto ai precedenti, è quello di GAMKRELIDZE-IVANOV, *Rjady "guttural'nich" v indoevropejskom. Problema jazykov centum i satem*, VJ 1980, pag. 10 ss. L'idea che si abbiano nelle diverse lingue indeuropee risultati analoghi ottenuti attraverso processi diversi avvenuti in epoche differenti era già stata parzialmente tentata dal GEORGIEV.